

VII. PROZAICKÉ ŽÁNROVÉ SYSTÉMY

1. Typologie prozaických forem

Zvláštní žánrové typy dvou středověkých kronik ve Žďáru

Jan Skutil (Brno)

Žánrovou analýzou lze poznat nejen sociální a společenské myšlení ve středověku, nýbrž i vliv historické myšlenkové oblasti na slovesné dílo. V různých dobách převládaly v literární tvorbě rovněž rozmanité žánry; ve starověku to byla epopěj, ve středověku kronika, za romantismu poéma nebo lyrická báseň, za realismu román. Intencím rozboru žánru a jeho struktury nebude na závadu povšimnout si dvou kronik vzniklých v klášteře ve Žďáře na Moravě, které se diametrálně liší od ostatních kronik své i předchozí doby.

Jsou totiž značně osobní a především úzce regionální, což je ve středověkém písemnictví opravdu řídký zjev, neboť v českém i v německém písemnictví se ustálil spíše celonárodní ráz kroniky, i když byla napsána mimo hlavní město, např. v Hradisku u Olomouce, v Opatovicích nad Labem, v klášteře ve Zbraslavi aj.

Na základě analýzy nejen žánrové, nýbrž i textové objevil J. Ludvíkovský (1895 – 1984) v díle *Cronica domus Sarensis*¹ neznámou, ale významnou literární postavu Jindřicha Řezbáře (Sculptor), který v kronice hodně píše o sobě a o své rodině, což nebývá zvykem ve středověkém díle tohoto žánru; dále si přitom Jindřich Řezbář všímá i nejbližšího okolí kláštera a jeho dějin. Tím se přibližuje značně pozdní kronikářské praxi, s níž se v našich zemích setkáváme zhruba až od 16. století. Srovnáním s ostatními díly českého kronikářství vyplyne i zvláštnost tohoto díla, a to i z hlediska středoevropského.

Druhá práce *Chronica domus Sarensis minor*² je opět dílem především genealogickým. Vykládá rodopis zakladatelské rodiny tohoto

-
- 1 *Cronica domus Sarensis*. Kronika kláštera žďárského, Úvod napsal a latinský text revidoval Jaroslav Ludvíkovský. Přeložil Rudolf Mertlík. Historické poznámky napsal Metoděj Zemek. K vydání připravili Josef Pohanka a Metoděj Zemek. Brno 1964, 260 s.
 - 2 *Cronica domus Sarensis minor*. Kronika kláštera žďárského menší. Úvod napsal, latinský text revidoval, přeložil a historické poznámky uvedl Metoděj Zemek. Žďár nad Sázavou 1969, 60 s. + 4 přílohy.

kláštera, pánů z Obřan, kteří s Kuřstáty, Poděbrady a pány Münsterberskými tvořili biologicky jeden rod. I tato kronika se svou kompozicí liší od ostatních analogických děl podle žánru. Svým zpracováním v tomto pojetí představuje zejména *Cronica domus Sarensis* předstupeň mezi středověkou kronikou a pozdně středověkým a raně renesančním vyprávěním, stojícím na pomezí knih lidového čtení a románu, jako je např. *Kronika trojánská*, *kronika o dvou hrdinech, o Štylfrídovi a o Brunčvíkovi* aj.

Intencím rozboru žánru se nebude vymykat právě analýza těchto dvou děl, jež byla v šedesátých letech našeho století poprvé vydána i v českém překladu, u prvního díla v básnickém, jaké je i znění jeho originálu. Jeho původcem byl v českém raném gotickém písemnictví Jindřich Řezbář (nar. 1242, zemř. po r. 1300), u druhého díla pak neznámý autor z počátku 16. století. To, že obě uvedené památky byly velmi dlouho pietně chovány v rodině olešnických knížat münsterberských ve Slezsku, ukazuje také na jejich původ, což podtrhují i přepisy vztahující se k slezské Vratislavi, kam nepochybně přešly z blízkého olešnického zámku.³

Za věch předhusitských kronik do 14. století mají ve vztahu k Moravě enormní důležitost především následující práce: třetí díl *Kosmovy kroniky*,⁴ kterou chápeme jako literární hold pacifikaci cizí země dobyté Břetislavovými syny a vnuky, dále pak *Anály hradištsko-opatovické*⁵ - především jejich první část, napsaná podle vlastního jejich údaje v klášterním Hradisku u Olomouce, a pak zejména *Kronika žďárská větší* (*Cronica domus Sarensis*), a také pasáže inkorporované do kroniky tak zvaného Dalimila,⁶ jež vznikla jen o něco málo později než velká *kronika žďárská*. I ona je veršovaná, ale s tím rozdílem, že u Dalimila jde o dílo české, kdežto u Jindřicha Řezbáře o latinské. Obě práce jsou výrazně nacionální, české svým zaměřením. Zatímco Dalimil je celonárodní,

3 Skutil, Jan: Vratislav v době Žerotínové a Komenského. In: *Z králické tvrze* 13, Brno 1986, 67 – 69; Przyleski, Mirosław: *Zamek w Olesnicy*. Wrocław 1980, 58 s.

4 Skutil, Jan: *Kosmova kronika a Morava. Vlastivědný věstník moravský* 34, Brno 1982, 28 – 38. Opíráme se o edici *Kosmova Kronika česká*. Přeložili Karel Hrdina a Marie Bláhová. Překlad revidovali a úvodní stať napsali Zdeněk Fiala a Marie Bláhová. Nakl. Svoboda, 5. vyd., Praha 1972.

5 Edice in: FRB II, Praha 1874; Nohejlová, Emanuela: *Příběhy kláštera Opatovického*. Praha 1925.

6 *Kronika tak řečeného Dalimila*. Překladila Marie Krčmová, přebásnila Hana Vrbová. Praha 1977.

Jindřich je úzce nacionálně regionální. Obě díla jsou si též příbuzná tím, že straní nejvyšší šlechtě, Dalimil české, Jindřich Řezbář nejvýznamnějším moravským rodinám, pánům z Křižanova a pánům z Obřan.

U díla *Cronica domus Saransis* jde bezesporu poprvé o úzce zaměřené mistrovské pojetí v zobrazení koloniální činnosti na Českomoravské vrchovině ve 13. století, prováděné představiteli zprvu nejmocnějších rodin z Čech, později z Moravy. I když tu nejsou plně rozebrány celostátní tendence a koncepce přemyslovského královského rodu, přece se i o nich dočteme v tomto díle při postavě Přemysla II. Otakara i jeho oddaného olomouckého biskupa Bruna ze Schaumburka. *Cronica domus Sarensis* jde bezesporu poprvé o úzce zaměřené mistrovské pojetí v zobrazení koloniální činnosti na Českomoravské vrchovině ve 13. století, prováděné představiteli zprvu nejbohatších rodin z Čech, později z Moravy. I když tu nejsou plně rozebrány celostátní tendence a koncepce přemyslovského královského rodu, přece se i o nich dočteme v tomto díle při postavě Přemysla II. Otakara i jeho oddaného olomouckého biskupa Bruna ze Schaumburka. *Cronica domus Sarensis* sice stručně připomíná všechny české krále 13. století, ale vzpomínka na ně jako by byla jen letmá a týká se ryze klášterních chronologických aspektů. Je podána zcela jinak než u prací vysloveně jen historiografických od jiných autorů onoho století, kteří byli vesměs Kosmovými pokračovateli, jak je to především vidět v *Chronicon aulae regiae* – ve Zbraslavské kronice.⁷

Obdobně jako u Kosmy dočteme se v *Kronice žďárské*, avšak daleko více než v prvním případě, o autoru, který o sobě v závěrečné kapitole prozradil, že jeho otec stavitel (Lapicio) přišel do Žďáru spolu se svou ženou, s autorovou matkou, když bylo Jindřichovi patnáct let, tedy v r. 1257, jen pět let po tom, co byl klášter v roce 1252 právně založen. Jaroslav Ludvíkovský přesvědčivě prokázal, že Jindřich Řezbář je zcela jiná postava než jeho současník Jindřich Heinburský⁸ (tyto dva rozdílné literáty mylně ztotožnil Josef Emler⁹ a jiní); vyčetl z uvedené kroniky

7 Zbraslavská kronika – *Chronicon aulae regiae*. Text kroniky přeložil František Heřmanský, verše Rudolf Mertlík. Předmluvu napsal, odbornou revizi překladu, rodokmen, poznámek a vysvětlivek z předchozího textu provedl a odborný dohled měl Zdeněk Fiala. Rejstřík osob a míst sestavila Marie Bláhová. Svoboda, 2. vyd., Praha 1975.

8 Ludvíkovský, J.: dílo cit. v pozn. 1, 5 – 9.

9 Emler, Josef, in: Zprávy o zasedání Královské české společnosti nauk, Praha 1878,

ještě řadu dalších biografických údajů o něm: především, že Jindřich Řezbář byl konverš,¹⁰ který se po několika dlouhých letech působení mimo klášter do něj opět vrátil, aby v něm zastával sice velmi podřadné práce, jak o tom sám píše (verš 1109 a 1129), ale aby se tu přece jen navždy zapsal do jeho dějin svou ne dprůměrně vyspělou kronikářskou prací.

Na rozdíl ode všech ostatních starších latinských kronikářských prací české proveniencce koncentruje se Jindřich Řezbář na vylíčení osudů několika rodů, včetně svého vlastního. Zajímá ho i život celého kraje. Jindřich Řezbář, zvaný zprvu po svém otci Eckwardu kameníkovi rovněž Lipicida a teprve později Heinricus Sculptor — Řezbář podle řezbářských prací v tamním klášteřím kostele. Jeho otec přišel zřejmě z německy mluvících oblastí Čech a jeho matka, asi českého původu, odešla do Žďáru spolu s ním a jejich patnáctiletým synem, který uměl velmi dobře česky jak vyplývá především z jeho etymologizování místních jmen, jako je Nížkov¹¹ nebo Obřany¹² a Žďár¹³. Jindřich Řezbář napsal svoje dílo v pozdním věku, když mu již bylo padesát osm let, se značným přehledem o historii, literární stylistice i všedním životě své doby.

Autor jako by si ve své práci kladl dvojí úkol: vypsát dějiny kláštera od jeho založení v r. 1252, tudíž po dobu celých čtyřiceti osmi let jeho existence, a za druhé podat historii rodů pevně spjatých s klášterem životem, zejména v době založení kláštera, především rodiny pánů z Obřan s vypsáním jejich životních dějů, jež se odehrávaly v souvislosti se stavbou této komunity před rokem 1252.

Cronica domus Sarensis má velký význam pro poznání majetkové situace některých významných rodů, zvláště pánů z Křižanova, a to zejména jejich čelného představitele Přibyslava, jenž byl původcem klášterního budování, a také jeho zetě Bočka z Obřan, který tchánovo dílo po jeho smrti ukončil.

Přibyslav z Křižanova (+ 16. 2. 1251)¹⁴ patřil mezi přední moravské velmože první poloviny 13. století; zastával po vladaři nejdůležitější funkci

340 n.

10 Konverš, srov. o něm v díle cit. v pozn. 1, verš 1110, s. 222 a 223. Conversus — bratr laici, Ludvíkovského výklad tamtéž, 10.

11 Dílo cit. v pozn. 1, 104, 122; 164 a 165. Srov. emendaci M. Zemka, 239.

12 Tamtéž, v. 430 na s. 182 a 183.

13 Tamtéž, srov. emendaci J. Ludvíkovského na s. 13.

14 Dílo cit. v pozn. 1, s. 239 n.

v zemi, totiž prvního úředníka někdejší hradské správy na Brněnsku; je připomínán v r. 1238 jako svědek na listině Václava I., kterou cisterciáčky v Oslavanech obdržely stejná práva a svobody jako mužský konvent na Velehradě;¹⁵ v r. 1239 byl kastelánem brněnským.¹⁶ Založení kláštera ve Žďáře mělo být vyvrcholením jeho činnosti. Jeho chotí byla od r. 1220 Sibyla, jež přišla do Čech kolem r. 1210 jakožto členka svity doprovázející princeznu Kunhuťu Hohenstaufskou, pozdější manželku krále Václava I. Dřív než se Sibyla stala chotí Přibyslavovou, byla provdána za Bohuše. S Přibyslavem měla tři děti - dcery Zdislavu, Eufemii a Alžbětu, dvě další záhy zemřely. Zdislava byla provdána za Havla z Lemberka a na Jablonném, kde je i pohřbena. Jejím manželem byl skutečně mocný feudál, věrný stoupenec politiky Václava I., a tak již záhy po své smrti byla uctívána jako blahoslavená, jako symbolická patronka rodiny. Její sestra Eufemie se provdala za Bočka z Obřan, dovršitele díla svého tchána Přibyslava. Tchyně Sibyla se po Přibyslavově smrti provdala potřetí za Jindřicha ze Žitavy, otce Smila z Lichtenberku, jehož chotí byla Sibylina dcera Alžběta. Jindřich ze Žitavy zemřel v r. 1254, a tak po jeho smrti žila trojí vdova u své dcery Eufemie, tj. u Bočka z Obřan, jenž zemřel záhy nato (20. 12. 1255). O všech těchto rodinných záležitostech jsou v Řezbářově díle stručné zmínky.

Jindřich Řezbář vypráví rovněž o tom, jak v tomto kraji usiloval o založení kláštera již Jan z Polné, blíže neznámý feudál 13. století. *Cronica domus Sarensis* se skládá z 21 kapitol: prvních sedm se týká vlastní fundace kláštera, osmá příchodu prvních mnichů, devátá až dvacátá označují podle správy jednotlivých opatů jejich období a konečně poslední si všímá osobních reminiscencí a rodinných záležitostí Jindřicha Řezbáře. I tím se liší od běžného žánru kronik. Zdá se, že nejzávažnější ze všech je kapitola třetí.

Týká se historie osídlení kraje a píše o Janu z Polné. Ten zemřel asi v letech 1241 – 1251. Již před Přibyslavem z Křižanova usiloval založit na pomezí Čech a Moravy klášter. Polná byla vysazena před r. 1242, když feudál Jan prováděl od třicátých let 13. století kolonizační činnost v tzv. libickém území, které Soběslav I. v r. 1126 daroval olomouckému biskupství; chtěl sem uvést cisterciácké mnichy (jejichž řád byl založen r. 1098), aby zde zapustili pevné kořeny.

15 CDB III, 204, s. 263.

16 CDB III, 221, s. 296.

Jan z Polné skutečně usadil na česko-moravském pomezí komunitu pěti mnichů zvanou Bernhardi cella, jež byla zhruba v letech 1232 až 1234 umístěna asi v dnešním Nížkově.¹⁷ Vzhledem k pomluvám ze strany olomouckých biskupů opat kláštera v Oseku před r. 1239 tuto klášterní jednotku odvolal a Jan z Polné chtěl pak tento kraj kolonizovat prostřednictvím řádu německých rytířů, ale i z tohoto plánu sešlo. Přibyslav zřejmě dospěl v osidlovací činnosti až k dnešnímu Žďáru nad Sázavou do blízkosti míst již kolonizovaných Janem z Polné a Metodějem Zemkem¹⁸ dokonce nevyklučuje, že právě tento feudál, který tu dříve neuspěl, z obavy před svým novým sokem z Moravy, dobrovolně mu nabídl k dispozici část svého obrovského území. Tyto dedukce jsou nyní podporovány i zřeteli archeologicko-historickými, kartografickými a historickými.¹⁹

Mezi ukazateli vypsány v díle Jindřicha Řezbáře vidíme důležité záznamy o způsobu uvažování feudálních vrstev v českých zemích ve 13. století. Z Řezbářova líčení rovněž vyplývá, odkdy i odkud tato kolonizace vycházela, jak měla být osídlením překlenuta přirozená horská hranice mezi Čechami a Moravou, o což usilovali především Přemyslovci, aby zamezili odstředivým tendencím jak nejvyšší šlechty na Moravě, tak i svých vlastních moravských rodin.

V kronice se dále ukazuje na vznik nejpřednější moravské rodiny, pánů z Kunštátu, z níž vyšel i český král Jiří z Poděbrad (vládl 1457 – 1471). Šlo o rodinu, jež měla úzké příbuzenství k blahosladené Zdislavě. Kromě Přemyslovců a Slavníkovců byli jediným moravským či česko-moravským rodem, který měl svoji blahosladenou. Tato fakta byla známa i Jiřímu z Poděbrad, který na nich mohl budovat pro své syny nejvyšší společenské cíle, jež by se byly uskutečnily, nebýt papežské klatby. Cronica domus Sarensis minor, jež je v podstatě genealogickým líčením rodu pánů Obřanských, Kunštátských, Poděbradských i Münsterberských, je dovedena až k r. 1511.

Žádné dílo českolatinské literatury 13. století si nevšímá tak cílevědomě prostého každodenního života jako Cronica domus Sarensis. Zaznamenává i různé fragmenty ze života drobných lidí, s nimiž se autor stýkal, prozrazuje i radost z dobře vykonané práce a zaznamenává též

17 Srov. dílo cit. v pozn. 1, s. 239.

18 Zemek, M.: dílo cit. v pozn. 1, 240.

19 Schulz, Jindřich: Vývoj česko-moravské zemské hranice na nejhořejším povodí Sázavy a Oslavy do 2. poloviny 14. století. In: Jižní Morava 1974, sv. 2, Brno 1974, 34 – 37.

vzpomínky na léta dávno prošlá, líčí pochůzky krajem, vzpomíná na autorovy zesnulé přátele, všímá si stravy i odívání. Je tu líčena i bolest ze smrti, průběh choroby, pohřeb aj. Tím vším se *Cronica domus Sarensis* představuje jako zcela netypický a opravdu mimořádně zvláštní žánrový typ středověké kroniky, který od klasického kronikářského žánru směřuje k veršovanému románu, v němž je zachycen již i vývoj hlavních hrdinů. V našem případě je to vlastní autorova postava, která je tu v autobiografickém pohledu velmi dobře vykreslena. Navíc má silný záběr filozofický se zřením k otázce života a smrti. I tím je toto kronikářské dílo 13. století zcela jedinečné.

Otázku života a duchovní i fyzické smrti zde Jindřich Řezbář neobyčejně důkladně rozebral nejen v duchu všeobecných interpretací, nýbrž i podle soudobých filozoficko-básnických názorů, jak na to upozornil již Jaroslav Ludvíkovský.²⁰ Zjistil závislost některých míst této skladby na literárních dílech Bernarda z Clairvaux, jež ve verši 1017 jsou přímo citována jejich žďárským interpretem. Jindřich Řezbář měl k dispozici stejný „bernardovský“ pramen, jenž ovlivňoval nejen autora Ackermanna aus Böhmen, nýbrž i českého Tkadlečka.²¹

Literární souvislosti a zařazení žďárské kroniky do rámce česko-latinského písemnictví, tak přesvědčivě podané J. Ludvíkovským, doprovázejí v soudobé edici stejně hodnotné kritické poznámky Metoděje Zemka.²²

Edice tohoto díla z r. 1964 obsahuje fotoreprodukce celého rukopisu univerzitní knihovny ve Wrocławu – Bratislavi, sign. IV Duod. I,²³ dále znění latinského textu a jeho vynikající umělecké přebásnění od Rudolfa Mertlíka (1913 – 1985), zřejmě kongeniální původnímu latinskému originálu. Analogicky je připravena i edice díla *Cronica domus Sarensis minor*, v níž se vydavatelské práce a její úpravy ujal Metoděj Zemek za grafické spolupráce Josefa Červenky.

Dvě latinské středověké kroniky, tomuto žánru se poněkud svým pojetím vymykající, jak jsme výše naznačili, jsou od šedesátých let v úplnosti zpřístupněny odborné i čtenářské veřejnosti. Byla na ně vzata pozornost i při zpracování dějin města Žďáru nad Sázavou.²⁴

20 Ludvíkovský, J.: dílo cit. v pozn. 1, 16 – 17.

21 Doskočil, Karel: K pramenům Ackermanna. In: Historický sborník, Praha 1961.

22 Dílo cit. v pozn. 1, 229 – 258.

23 Popis rukopisu podává dílo cit. v pozn. 1, 232.

24 Zemek, Metoděj, Bartušek, Antonín: Dějiny Žďáru nad Sázavou I, Havlíčkův Brod 1956.

Einzigartiges Genre der zwei Mittelalterlichen Chroniken aus Žďár

Durch die Analyse des Genres erkennen wir nicht nur die soziale und gesellschaftliche Gesinnung der Menschen im Mittelalter, sondern auch die Einwirkung der historischen Gegebenheit an das literarische Werk. Das in seiner Zeit jeweils vorherrschende Genre kennzeichnete ausdrücklich die damalige literarische Schöpfung: im Mittelalter war es die Chronik. Das Vorhaben der Genre-Analytik wird nicht hindern, wenn wir zwei Chroniken des Klosters in Žďár in Mähren beachten, die von den zeitgenössischen und älteren Chroniken sich diametral unterscheiden. Beide sind nämlich erheblich persönlich und vor allem eng regional, und eben das ist in mittelalterlicher Literatur eine Seltenheit, denn sowohl im tschechischen wie auch im deutschen Chronikwesen sich eher die gesamt-nationale Verzeichnungsweise festsetzte, auch wenn die Chronik nicht in der Hauptstadt, sondern im Land, z. B. in Hradisko bei Olomouc, in Opatovice nad Labem, im Kloster Zbraslav u. a. aufgezeichnet war. Aufgrund der Analyse nicht nur des Genres, sondern auch des Textes, entdeckte J. Ludvíkovský im Werk *Chronika domus Sarensis* eine unbekannte Person eines Jindřich Řezbář, dessen Chronik überwiegend Aufzeichnungen aus seinem eigenem und seiner Familie Leben enthält.

Das zweite Werk - *Chronica domus Sarensis minor* - ist ebenfalls vor allem ein genealogisches Werk. Es erzählt die Genealogie der Gründerfamilie des angeführten Klosters, der Herren von Obřany. Auch diese Arbeit unterscheidet sich in der Komposition von anderen.

In der Auffassung seines Genres stellt sich besonders *Chronica domus Sarensis* auf die Vorstufe zwischen der Chronik und der spätmittelalterlichen Erzählung, wie z. B. die *Troianer Chronik* u. a.